
С.О.Рибак, канд. екон. наук

Міністерство фінансів України,

Л.Л.Лазебник, канд. екон. наук

Науково-дослідний фінансовий інститут при Міністерстві фінансів
України

ТАКСОНОМІЯ ДЕФІНІЦІЙ ФІНАНСОВОЇ СФЕРИ¹

На підставі узагальнення праць провідних науковців структуровано основний понятійний апарат фінансової сфери й окреслено авторське бачення сутності та місця деяких важливих категорій і понять фінансового порядку, що визначають межі дії фінансових механізмів.

На сучасному етапі економічного розвитку обсяги фінансових операцій помітно зросли. Щоденні міжнародні потоки капіталу на початку ХХІ століття досягли 2 трлн дол. США. Обсяг іноземних депозитів у комерційних банках 2005 року склав більш ніж 15 трлн дол. (для порівняння – 2000 року аналогічний показник вимірювався 10 трлн дол.). За останнє десятиліття щоденний обсяг угод на світовому валютному ринку збільшився з 1 млрд дол. до 1880 млрд, а обсяг торгівлі товарами і послугами – лише на 50%². Очевидно, що фінансове посередництво і фінансові інститути відіграють сьогодні важливішу роль, аніж це було кілька десятиліть тому.

Згідно з доповіддю, підготовленою консалтинговою компанією "Mercer Oliver Wyman", упродовж найближчих 15 років темпи приросту сектора світових фінансових послуг збільшуватимуться ще інтенсивніше, і до 2020 року на його частку припадатиме майже 10% світового ВВП. Загальний обсяг доходів сектора світових фінансових послуг за вказаний період, за прогнозом, зросте майже у три рази в реальному вимірі – з 2 до 6 трлн дол. США³.

Такі тенденції дали підстави фахівцям Світового банку визнати, що сучасному економічному прогресу притаманний фінансомісткий характер⁴, а також зумовили актуальність подальших теоретичних пошуків у фінансовій сфері. На нашу думку, в наукових доробках, зокрема, з фінансової проблематики, інколи термінологія застосовується не зовсім коректно, має місце підміна понять. Категоріальна невизначеність призводить до

¹ Таксономія (від грец. *ταξων* — "класифікація" і грец. *νόμος* — "закон", "наука") – наукова класифікація. Спочатку термін поширювався на наукову класифікацію живих організмів (альфа-таксономія), проте пізніше його почали застосовувати в ширшому сенсі і зараз використовують для класифікації речей або принципів, що лежать в основі цієї класифікації // <http://uk.wikipedia.org>.

² *Левина И.* К вопросу о соотношении реального и финансового секторов // Вопросы экономики. – 2006. – № 9. – С. 83.

³ О развитии мирового сектора финансовых услуг // БИКИ. – 2005. – № 62 (8858). – С. 1.

⁴ Финансирование роста: выбор методов в изменчивом мире. – М., 2002. – С. 35.

хиткості теоретичних засад формування фінансової складової державної макроекономічної політики, а недосконалість теорії ускладнює визначення переліку ефективних інструментів і механізмів її реалізації.

Віддаючи належне обсягу і глибині роботи, проведеної з цієї проблематики авторитетним вітчизняним ученим-фінансистом В.Опаріним і спираючись на його монографію "Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти)"⁵, вважаємо за потрібне продовжити аналіз ситуації, що склалася з формуванням понятійного апарату у фінансовій сфері, акцентуючи увагу, зокрема, на місці у класифікації економіко-фінансових дефініцій фінансових механізмів.

У цій статті переслідуюмо дві головні цілі. Перша – уточнення понять у якомога лаконічнішій формі. Звичайно, ми розуміємо, що таким багатограним і суперечливим явищам і процесам, які притаманні фінансовій сфері, складно дати стислі і при цьому повні визначення, не залишивши поза увагою певні аспекти, а по тому – не наразитися на критичні зауваження. Наша мета – показати найістотніші відмінності між поняттями і викласти своє розуміння сутності дефініцій, використовуваних у фінансових дослідженнях, за можливістю відповідно до класичних принципів логіки. Визначення будь-якого поняття має складатися з двох частин. Перша характеризує більш загальне явище, складовою якого є досліджуване, а друга – вказує на критерії, що дають підстави для виокремлення з загального саме досліджуваного елемента. При цьому бажано уникати використання у формулюваннях слів, етимологічно споріднених із тим, якому дається визначення.

Варто відзначити, що змісту фінансових дефініцій приділялося достатньо уваги в багатьох наукових публікаціях, проте їх аналіз триває⁶. Адже мірою накопичення досвіду використання понять їх інтерпретація дещо змінюється.

Друга мета нашої статті – огляд теоретичних положень досліджень феномена фінансових механізмів і демонстрація резервів точнішого відбиття системи реальних передбачуваних причинно-наслідкових взаємозв'язків, які мають місце у фінансовій сфері, науковими категоріями і поняттями. Чітка таксономія – необхідна умова будь-якої наукової праці. На жаль, звичайні слова, які використовують у фінансовій теорії, часто мають безліч різних конотацій. Іноді економісти вживають одні й ті самі терміни, надаючи їм різного значення, або, ще гірше, самі змінюють значення, семантично викривлюють їх. Одним із найочевидніших прикладів є використання поняття фінансового механізму. В умовах реформаційного процесу фінансовий

⁵ Опарін В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти). – К., 2005.

⁶ Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Плахотнюк О.Я. Сутність фінансів у контексті економічних відносин // Фінанси України. – 2005. – № 3. – С. 16–22; Белінська Я.В. Валютний механізм і принципи його структурування // Економіка України. – 2006. – № 5. – С. 19–27; Шумська С.С. Фінансовий фактор у виробничій функції економіки України // Фінансова система України: Зб. наук. праць. – Вип. 8. – Ч. 3. – Острог, 2006. – С. 169–175; Науменкова С.В., Міщенко С.В. Сучасна модель фінансової системи: порівняльний аналіз основних підходів // Фінанси України. – 2006. – № 6. – С. 44–56; Тропіна В. Соціальна функція держави та фіскальний механізм її реалізації: теоретико-практичні аспекти дослідження // Економіка України. – 2006. – № 11. – С. 54–61.

механізм є тією забезпечувальною ланкою фінансової політики, яка зазнає найбільшого впливу модернізації, до якої постійно "вбудовуються" нові елементи, що потребують відповідних засобів та інструментів контролю і регулювання, нових технологій і системних процесів, адекватних сучасним вимогам економічного розвитку. В цьому зв'язку доцільно згадати слова Р.Харрода, про те, що в економічній теорії, як і в біології, ключовим пунктом наукового дослідження є класифікація⁷. В цій статті ми прагнули сформулювати прийнятний понятійний апарат, який може виявитися корисним для демонстрації можливостей побудови більшої кількості простих моделей, призначених для аналізу взаємозв'язків фінансового порядку, коли певне вихідне явище уможливорює виникнення в певній послідовності низки інших, причому ці явища спричиняють передбачувані результати.

Етимологічної спорідненості дефініціям фінансової сфери надає категорія фінансів. Зважаючи на пов'язані з цим складнощі та суперечності, фахівці наголошують на доцільності різнобічного їх трактування. Як зазначає В.Опарін, залежно від ключових аспектів дослідження фінансів можна давати їм різні визначення. Так, фінанси можливо оцінювати з позицій їх змістовного наповнення і матеріального втілення. За сутнісними ознаками фінанси можливо трактувати як явище і як процес. Як явище їх характеризує рух грошових потоків у готівковій і безготівковій формах. Фінанси як процес – це формування доходів і здійснення витрат.

Зміст категорії фінансів охоплює ту частину суспільних відносин між економічними суб'єктами, яка має грошову форму і стосується забезпечення коштами фізичних осіб, юридичних осіб та владних структур. Усе це об'єднує термін "фінансові відносини". Будь-яка економічна категорія – це абстрактне узагальнення реально існуючих господарських зв'язків. При цьому узагальнення щодо сутності внутрішньо необхідних, причинно-наслідкових, сталих зв'язків у межах економічних відносин формуються не внаслідок безпосереднього спостереження за сутністю відповідного боку життя, а на підставі дослідження змісту економічної категорії, тобто виокремлення найбільш значущих ознак певних відносин між учасниками досліджуваної суспільної діяльності.

Як зазначають С.Мочерний, Я.Ларіна і О.Плахотнюк, "...властивість певної речі ... може бути відношенням, останнє в такому разі виступає в ролі ознаки певної речі чи явища. Це означає, що відносини можуть ...визначати властивості. ... А зосередження уваги на дослідженні економічних відносин при з'ясуванні сутності фінансів дає змогу вести пошук внутрішньо необхідних, причинно-наслідкових і сталих зв'язків у межах таких відносин, а отже, націлює на вивчення економічних законів розвитку та функціонування, властивих таким відносинам"⁸. В.Опарін фінансові відносини визначає так: "Фінансові відносини, відображаючи рух вартості від одного суб'єкта до іншого, характеризують обмінні, розподільні і перерозподільні процеси і проявляються у грошових потоках"⁹; і наголошує, що

⁷ Цит. за: Девідсон П. Посткейнсианская школа в макроэкономической теории // Вопросы экономики. – 2006. – № 8. – С. 85.

⁸ Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Плахотнюк О.Я. Сутність фінансів у контексті економічних відносин // Фінанси України. – 2005. – № 3. – С. 18.

⁹ Опарін В. Фінансова система України. – С. 40.

саме "...обмінно-розподільні відносини характеризують внутрішню сутність фінансів і є предметом фінансової науки"¹⁰. Досить аргументованим здається наведене розуміння сутності фінансових відносин, адже воно дозволяє виробити адекватне уявлення про сутність базових категорій фінансового порядку, зміст яких визначає сферу, а також методи і механізми регулювання фінансових відносин. Тому нам складно погодитися з А.Кузнецовою, яка пропонує в дослідженні сутності фінансів "...відмовитись від розгляду цієї економічної категорії як специфічного виду економічних відносин, ...оскільки фінанси за своєю суттю – це кошти, а не відносини"¹¹. Очевидно, акцентуючи увагу на "видимій" характеристиці фінансів, вона залишає поза увагою "внутрішню". Така позиція є особливо неприйнятною для дослідників фінансових механізмів як специфічних способів взаємозв'язку між різнорідними елементами.

Матеріальною основою фінансів є грошовий обіг, тобто економічний процес, що викликає рух вартості і супроводжується потоком грошових платежів і розрахунків. Класична політекономія, як відомо, обґрунтувала чітке розмежування сфер цього обігу:

- загальний товарно-грошовий обіг (між бізнес-одинацями і споживачами);
- обіг капіталу (між бізнес-одинацями), який має на меті міжособове переміщення фінансових ресурсів;
- кредитний обіг, який відбувається з товарних і капітальних авансів бізнес-одинаць у вище названих сферах і має на меті опосередковувати часовий лаг у русі товарів і грошей;
- фінансові потоки як форма прояву відносин, пов'язаних із мобілізацією грошових доходів держави та її органів;
- обіг грошових коштів населення¹².

Відокремленість указаних сфер закріплювалася специфічними для кожної з них формами і методами акумуляції та використання грошових коштів, засобами обігу. Але пізніше наука стикнулася з феноменом "розмитості" цих груп грошових відносин, що вплинуло на дослідження сутності фінансів. Як справедливо підкреслив В.Опарін, "...основним напрямом в еволюції розуміння сутності фінансів, їх призначення і ролі став поступовий перехід від звуженого трактування фінансів як системи формування й використання грошових коштів для забезпечення реалізації функцій, покладених на публічні союзи (державу та місцеву владу), до їх визначення як сукупності матеріальних (грошових) засобів забезпечення і функціонування держави, і підприємницької діяльності, і життєдіяльності людини"¹³.

Ці зміни в термінології стали наслідком як поглибленого дослідження економічних відносин у сфері грошового обігу, так і тих новацій, які реально відбулися в їхньому змісті. З одного боку, для науковців стало очевидним, що відмінність форм надання і використання коштів у різних сферах грошового обігу не змінює сутності відносин, які мають забезпе-

¹⁰ Там же. – С. 43.

¹¹ Кузнецова А.Я. Фінансові механізми стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності. – Львів, 2004. – С. 42.

¹² Милль Дж.С. Основы политической экономии. – Т. 2. – М., 1980. – С. 262–263.

¹³ Опарін В. Фінансова система України. – С. 36.

чувальний характер і яким властиві всі основні економічні ознаки, характерні для публічних фінансів.

З іншого боку, споживчу сферу – обіг грошових доходів населення, корпоративну сферу – процес авансування грошових коштів у фондообіг і торгівлю ресурсами на фінансових ринках, а також власне кредитний обіг і сферу державних фінансів почали обслуговувати універсальні за своєю природою кредитні засоби обігу. Тобто формування доходів і здійснення витрат у всіх сферах сьогодні опосередковується єдиним механізмом руху взаємних боргових зобов'язань, залишків коштів на рахунках у банках у кореспонденції з заборгованістю кредитним органам. Поширення використання кредитних механізмів пов'язане з необхідністю прискорення грошового обігу, що, в кінцевому підсумку, націлене на загальне підвищення ефективності господарської діяльності. Науковці наголошують, що для сучасного етапу розвитку економічних систем характерною є тенденція переходу від товарно-грошового господарства до товарно-кредитного¹⁴.

Таким чином, у процесі наукового пізнання сфера фінансових відносин поширилася до системи формування і використання грошових коштів для забезпечення реалізації функцій, покладених на державу, бізнес-структури й окремих осіб. А кредитний механізм став адекватною формою змістовного підпорядкування інших видів грошових відносин відносинам фінансовим як кінцевому чиннику, що балансує доходи і витрати різних суб'єктів.

Матеріальним продуктом фінансів є фінансові ресурси. В.Зимовець зазначає, що змістовне наповнення поняття "фінансові ресурси" на макро- і мікрорівнях економіки має певні відмінності. На макрорівні, коли економіку, попит і пропозицію грошей розглядають в цілому, поняття "фінансові ресурси" фактично використовують як синонім поняття "грошові кошти". Тому, очевидно, в такому розумінні є підстави вважати фінансові ресурси ліквідним різновидом економічних ресурсів. Але для суб'єктів мікрорівня не всі грошові кошти вважаються фінансовими ресурсами. Такими, наприклад, не є гроші, що не беруть участі у процесі відтворення. Фінансові ресурси для господарювальних суб'єктів виступають однією з форм капіталу, не ототожнюючись при цьому з останнім, оскільки термін "капітал" поєднує в собі не тільки гроші, але і товари, використання яких може принести дохід у майбутньому¹⁵. В.Опарін дає точне визначення фінансових ресурсів як категорії фінансів суб'єктів господарювання: "Фінансові ресурси – це сума коштів, спрямованих в основні та оборотні засоби підприємства, ...на основі використання яких формується додана вартість"¹⁶.

Цілеспрямовані зусилля щодо формування фінансових ресурсів та їх використання об'єднуються терміном "фінансова діяльність". Фінансова діяльність може здійснюватися економічними суб'єктами прямо або через посередників – спеціалізовані установи (фінансові інститути), за допомоги яких реалізується забезпечувальна функція фінансів. До таких установ

¹⁴ З виступу А.Чухна на науковій конференції "Актуальні проблеми економічної теорії" (Київ, 2006).

¹⁵ Зимовець В.В. Акумуляція фінансових ресурсів та економічний розвиток. – К., 2003. – С. 72.

¹⁶ Опарін В. Фінансова система України. – С. 133.

належать комерційні та ощадні банки, небанківські інститути – кредитні спілки, страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні компанії тощо.

Фінансова діяльність може мати імперативний характер (наприклад, сплата податків) або здійснюватися добровільно – шляхом самофінансування або торгівлі фінансовими ресурсами на ринках. Ринки, де відбувається торгівля фінансовими ресурсами, називають фінансовими ринками.

Мережу ринків та інститутів, які є посередниками між заощадниками і позичальниками Г.Габбард об'єднує терміном "фінансова система"¹⁷. Такої самої думки дотримуються вітчизняні науковці – автори "Економічного словника", які зазначають, що фінансова система – це система фінансових посередників, що забезпечують перерозподіл і ефективно використання вільних фінансових ресурсів¹⁸. В.Опарін пропонує дещо ширше тлумачення фінансової системи – як сукупності фінансових відносин, з одного боку, і фінансових органів та інституцій, що управляють грошовими потоками, – з іншого¹⁹. Проте М.Савлук зауважує, що такий підхід "...відкриває шлях до зарахування до організаційної моделі фінансової системи України таких органів державного управління, як Міністерство фінансів, Податкова адміністрація, Державне казначейство, Національний банк тощо із закріпленням керівної ролі в цій моделі за Міністерством фінансів і підпорядкуванням управління всією фінансовою системою інтересам бюджету. Подібна теоретична модель фінансової системи відповідає скоріше фінансовому устрою радянської економіки, де державний бюджет справді відігравав визначальну роль, а фінансовий ринок – другорядну. Але в умовах трансформаційної економіки на перше місце має вийти фінансовий ринок як база існування організаційних інститутів фінансової системи – банків, страхових компаній, інвестиційних компаній, пенсійних фондів тощо"²⁰.

Усупереч такому підходу, С.Науменкова і С.Мищенко вважають, що трактування фінансової системи західними науковцями, яке відбиває участь відповідних інституційних одиниць у процесах переміщення коштів між заощадниками і позичальниками, радше відповідає терміну "фінансовий сектор", аніж "фінансова система". Для підтвердження своєї думки вони наводять визначення МВФ, згідно з яким фінансовий сектор – це узагальнююче поняття для позначення сукупності всіх організацій, головною діяльністю яких є фінансове посередництво, зокрема, банківської системи й інших фінансових установ, у тому числі пенсійних фондів, страхових компаній, взаємних фондів, кредитних спілок, і забезпечення економіки посередницькими послугами²¹.

Очевидно, що виведення за межі змісту такого ґрунтового поняття, як фінансова система, державних фінансів і органів управління фінансами є не зовсім зрозумілим, навіть зважаючи на ринкові перетворення в Україні. Тому, на нашу думку, більш логічним є визначення частини економіки,

¹⁷ Габбард, Р.Г. Гроші, фінансова система та економіка: Підручник. – К., 2004. – С. 34.

¹⁸ Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок – К., 2001. – С. 212.

¹⁹ Опарін В.М. Фінанси (загальна теорія): Навч. посіб. – К., 2002. – С. 23–24.

²⁰ Цит за: Габбард Р. Г. Гроші, фінансова система та економіка. – С. 805.

²¹ Науменкова С.В., Мищенко С.В. Сучасна модель фінансової системи: порівняльний аналіз основних підходів // Фінанси України. – 2006. – № 6. – С. 49.

пов'язаної з діяльністю фінансових інститутів, як фінансового сектора, який, своєю чергою, входить як складова до загальнішого явища – фінансової системи країни. Таку позицію поділяє російська дослідниця І.Левіна, яка подає фінансовий сектор як сукупність механізмів, що опосередковують функціонування реального сектора, і елементів, що обслуговують виключно інтереси капіталу²². Аналогічним чином тлумачить поняття "фінансовий сектор" і В.Зимовець. Він, зокрема, зазначає, що терміном "сектор" на макрорівні позначають певні інституційні угруповання суб'єктів ринку, серед яких виокремлюється фінансовий сектор (або сектор фінансових корпорацій), діяльність суб'єктів якого полягає в опосередкуванні взаємовідносин щодо руху вільних фінансових ресурсів між суб'єктами інших секторів²³. В.Зимовець підкреслює його важливість, зазначаючи, що останнім часом дедалі більше дослідників розглядають фінансовий сектор як генератор зовнішніх ефектів в економічному розвитку, поряд з інституційними, політичними та іншими чинниками²⁴.

У науковому обігу використовується також поняття "фінансова сфера". В.Опарін дає визначення терміну "сфера фінансової системи", який визначає як підсистему фінансової системи, що "...характеризує узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин". Він виокремлює у фінансовій системі чотири сфери – фінанси підприємств, державні фінанси, міжнародні фінанси і фінансовий ринок²⁵.

Словом "сфера" в суспільних науках характеризують оточення, середовище, межі поширення певного явища чи процесу²⁶. Терміном "фінансова сфера", на наш погляд, у широкому розумінні можна узагальнити сукупність фінансових відносин. До цієї сфери належать усі об'єкти і процеси, що безпосередньо формують властивості фінансової системи (на відміну від управлінських органів та інституцій, які це здійснюють цілеспрямовано за допомоги системи регулювальних підойм). З такої позиції фінансову систему можна визначити як відповідним чином організовану і керовану фінансову сферу. Подібний підхід і в О.Ковалюка, який пише, що "...фінансова система охоплює сферу фінансів (об'єкт фінансової системи); сукупність фінансових органів (суб'єкт фінансової системи); фінансовий механізм (засіб взаємодії суб'єкта й об'єкта фінансової системи)"²⁷.

У вузькому ж розумінні фінансову сферу, як нам здається, можна позиціонувати як фінансові відносини суто спекулятивного характеру, які не мають на меті опосередковування і забезпечення безперервності процесу реального відтворення. Їхня функціональна роль – реалізація інтересів виключно капіталу, спроможність слугувати (або не заважати) самозростанню капіталу. Необхідність виокремлення терміна для позначення спекулятивних фінансових відносин зумовлюється тенденцією до відриву фінансового сектора від реального, яка спостерігається у світі впродовж

²² Левина І. К вопросу о соотношении реального и финансового секторов // Вопросы экономики. – 2006. – № 9. – С. 87.

²³ Зимовець В.В. Акумуляція фінансових ресурсів та економічний розвиток. – С. 72.

²⁴ Там же. – С. 76.

²⁵ Опарін В. Фінансова система України. – С. 89.

²⁶ <http://ru.wikipedia.org>.

²⁷ Ковалюк О.М. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики). – Львів, 2002. – С. 16.

двох останніх десятиліть. Зазначена тенденція виявляється в перевищенні показників обігу на ринку капіталу відповідних показників для ринку товарів і послуг за збільшення темпів зростання обсягів першого з цих ринків. Так, капіталізація світових ринків акцій зросла за 20 років у 13 разів, водночас сукупний ВВП збільшився у 2,5 раза. В результаті співвідношення капіталізації та ВВП у світі підвищилося з 23 до 118%²⁸. Наслідком цього стало перевищення доходності фінансових укладень прибутковості реальних, що спричинило зміну структури інвестицій і, відповідно, напрямів встановлення взаємозв'язків у фінансовій системі. Йдеться про те, як зазначає російський економіст О.Скоробогатов, що не потреби фінансування реальних інвестицій визначають у сучасному світі функціонування фондового ринку, а, навпаки, реальні інвестиції є побічним результатом його діяльності, яка підпорядковується власним законам²⁹.

Як уже зазначалося, однією із складових частин фінансової системи науковці називають фінансовий механізм як спосіб взаємозв'язку фінансової сфери й управлінських фінансових органів. С.Льовочкін указує, що в економічній літературі можна виокремити два підходи до розуміння сутності фінансового механізму. Перший полягає в тому, що будь-яка діяльність, у тому числі фінансова, ґрунтується на її певній технічній організації. Тлумачний словник сучасної української мови теж, до речі, в соціальному аспекті закладає в поняття "механізм" внутрішню будову, сукупність етапів, із яких складається певне явище³⁰. В такому контексті під фінансовим механізмом розуміють організаційну побудову фінансових відносин, яку точніше відбиває поняття "механізм функціонування фінансів". А на думку С.Льовочкіна, для позначення цього аспекту фінансів підходять і терміни "організація фінансів" або "організація фінансових відносин"³¹.

Спираючись на виокремлення В.Опаріним різних сфер фінансових відносин – фінанси підприємств, державні фінанси, міжнародні фінанси і фінансовий ринок – можна говорити і про наявність відносно самостійних механізму організації фінансів підприємств, механізму функціонування державних фінансів, механізму організації міжнародних фінансів і механізму функціонування фінансового ринку. Певна відокремленість указаних механізмів закріплюється різними завданнями, а також специфічними для кожного з них формами і методами акумуляції та використання фінансових ресурсів.

Такий підхід до фінансового механізму поділяє О.Ковалюк: "Фінансовий механізм – це система фінансових форм, методів, важелів і інструментів, які використовують у фінансовій діяльності держави і підприємств за відповідного нормативного, правового та інформаційного їх забезпечення фінансовою політикою на макро- та мікрорівні"³². Цей підхід базується на побудові системи фінансового механізму як організації фінансо-

²⁸ Левина И. К вопросу о соотношении реального и финансового секторов. – С. 84.

²⁹ Скоробогатов А. Фондовый рынок, институциональная структура и проблема стабильности капиталистической экономики // Вопросы экономики. – 2006. – № 12. – С. 83.

³⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2001. – С. 523.

³¹ Льовочкін С.В. Фінансовий механізм макроекономічного регулювання // Фінанси України. – 2000. – № 12. – С. 25–26.

³² Ковалюк О.М. Фінансовий механізм організації економіки України. – С. 22.

вих способів впливу держави і підприємств на обсяги і напрямки руху фінансових ресурсів, за якої фінансові інститути і підприємства реального сектора економіки об'єднуються в єдину групу – підприємства. Механізм організації міжнародних фінансів автор до уваги не бере.

Другий підхід до розгляду фінансового механізму полягає в його розумінні як сукупності методів, форм, інструментів, прийомів і важелів управління соціально-економічним розвитком. Якщо перший підхід відбиває внутрішню організацію функціонування фінансів, то другий показує його зовнішню дію. Він характеризує фінансовий механізм як трансмісійний механізм фінансової політики, а фінансову політику – як "кермо" в руках фінансових органів³³. При цьому фінансова політика підприємств, що володіють або планують оволодіти фінансовими ресурсами і беруть участь у фінансових операціях, впливає на їхні стратегії, спрямовані на одержання прибутку. А державна фінансова політика спрямовує учасників фінансових відносин до реалізації політичних, соціальних і економічних орієнтирів, визначаючи цілі та способи їх досягнення. Відповідно до завдань фінансової політики на макро- і мікрорівнях можуть використовуватися такі її види, як політика економічного зростання, політика стабілізації та політика обмеження ділової активності. Реалізація політики, як свідчать наведені вище визначення, є невіддільною від використання таких понять, як "фінансові методи", "фінансові інструменти", "фінансові важелі", "фінансові нормативи", "фінансові ліміти". Значення цих понять та їх ієрархічне положення у структурі фінансового механізму розкрито у статті М.Артус³⁴.

На наш погляд, другий підхід до розуміння фінансового механізму є ще недостатньо розробленим, причому це стосується не сутності поняття, не визначення його організаційної будови і виокремлення компонентів. Якраз ці елементи досить ґрунтовно досліджені М.Артус, А.Даниленком, О.Ковалюком, С.Львовичкіним та ін.³⁵ Поза увагою вчених, як нам здається, залишаються процеси, що відбуваються у сфері фінансово-інституційного розвитку, об'єктивно зумовлені наявністю діапазону стратегічного маневрування у фінансовій діяльності економічних суб'єктів за будь-якої фінансової політики. Ймовірно, це не мало б істотного значення, якби не практичні наслідки таких теоретичних підходів. Досить часто різновекторність і варіативність вибору стратегій і тактик фінансової діяльності, як показує практика, не враховується (або враховується недостатньо) за умови розбудови фінансового механізму тільки у формально-організаційних координатах. Саме цим можна пояснити стійкість вітчизняної практики виплати заробітних плат "у конвертах", наявність чисельних, почасти кримінальних схем ухилення від сплати податків, поширення тіньової економіки у країні.

Практично всі дослідники зазначають, що запорукою ефективності фінансової політики є узгодженість між власне політикою і механізмом, за

³³ Львовичкін С.В. Фінансовий механізм макроекономічного регулювання. – С. 25–26.

³⁴ Артус М.М. Фінансовий механізм в умовах ринкової економіки // Фінанси України. – 2005. – № 5. – С. 54–59.

³⁵ Львовичкін С.В. Фінансовий механізм макроекономічного регулювання. – С. 25–33; Розвиток фінансового сектора та економічне зростання. – К., 2001; Ковалюк О.М. Фінансовий механізм організації економіки України; Артус М.М. Фінансовий механізм в умовах ринкової економіки. – С. 54–59; Арутюнян С.С. Фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності: Навч. посібник. – Одеса, 2006.

допомоги якого відбувається реалізація основних напрямів використання фінансових ресурсів і досягнення тих результатів, до яких має привести дія відповідного фінансового механізму. Немає заперечень і проти того, що за невірно вибудованого фінансового механізму може бути одержаний результат, не адекватний очікуваному: якщо, наприклад, за допомоги міжбюджетних відносин держава прагне знизити асиметрію бюджетної забезпеченості регіонів і місцевих формувань, але використовує при цьому такі форми і методи перерозподілу бюджетних коштів, які уможливають поширення утриманських тенденцій і зниження матеріальної відповідальності місцевих органів влади, то в результаті можемо отримати не тільки збереження, а навіть посилення бюджетної асиметрії територіальних формувань.

Далі теоретичні розроблення фінансового механізму "занурюються" не вглиб, а в широчінь, зосереджуючи увагу на окремих аспектах цього явища. Так, В.Зимовець детально проаналізував механізм акумуляції фінансових ресурсів³⁶; А.Кузнєцова – механізми фінансового стимулювання і забезпечення інвестиційно-інноваційної діяльності³⁷; С.Онишко – фінансові механізми забезпечення інноваційного розвитку³⁸. В умовах ринкової трансформації фінансовий механізм є тією забезпечувальною ланкою фінансової політики, яка зазнає найбільшого впливу модернізації, до якої постійно як цілеспрямовано – через державну нормотворчість, так і стихійно – як відповідь приватних суб'єктів, "вбудовуються" нові елементи, що потребують відповідних засобів контролю і запровадження системних процесів, побудованих на уточнених, згідно з сучасними вимогами господарювання, наукових розробках.

Очевидно, що для теоретичного відпрацювання схеми ефективного застосування методів, важелів та інструментів у фінансовому механізмі макроекономічного регулювання необхідним є коригування методології дослідження. Адже два різних підходи до вивчення фінансового механізму, по суті, спиралися на одну методологію – системного аналізу, яка акцентує увагу на функціональному описі систем, надає великого значення впорядкованості, структуризації та організації системи, а проблема взаємозв'язків розглядається, як правило, з позиції взаємозв'язків компонентів усередині системи. Ми пропонуємо скористатися надбанням синергетичного підходу і підходу теорії ігор.

Для обґрунтування доцільності такого вибору, на наш погляд, слід дещо реформувати теоретичні засади функціонування фінансової системи держави. Сутність модернізації – визнання спрямованості цільової функції фінансового механізму на досягнення самоорганізації системи на підставі кооперативності процесів фінансової взаємодії та врахування зовнішнього впливу. На протигагу традиційному її розгляду з позиції організованого впорядкування структурних елементів. Це передбачає розширення як змістовного, так і часового горизонтів аналізу дії фінансових механізмів, надання пріоритету фінансово-інституційним параметрам.

³⁶ Див.: Зимовець В.В. Акумуляція фінансових ресурсів та економічний розвиток.

³⁷ Див.: Кузнєцова А.Я. Фінансові механізми стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності.

³⁸ Див.: Онишко С.В. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку. – Ірпінь, 2004.

На нашу думку, в основі фінансового механізму лежать, з одного боку, внутрішній зміст фінансових відносин, а з іншого – базові принципи дії економічних механізмів. Тому дослідження взаємозв'язків фінансового порядку, коли якесь вихідне явище спричиняє виникнення в певній послідовності низки інших передбачуваних явищ, є неможливим без з'ясування економічного змісту дефініцій фінансової сфери, про що йшлося вище.

Тепер зупинимось на огляді теоретичних досліджень феномена фінансових механізмів. Термін "механізм" запозичений економічною наукою з техніки. Він означає спосіб взаємозв'язку між різнорідними елементами і в сучасних умовах широко використовується в дослідженнях суспільних процесів узагалі й економічних зокрема. У тлумачному економічному і фінансовому словнику економічний механізм саме так і визначено – як спосіб взаємодії господарських явищ, спосіб досягнення господарської рівноваги, який залежить від законодавчо визначених меж цих явищ³⁹. Подібно до вищенаведеного трактує економічні механізми французький дослідник А.Кульман – як необхідний взаємозв'язок, що природно виникає між різними економічними явищами⁴⁰.

Таким чином, про економічний механізм ідеться у випадках, коли певне явище уможливорює виникнення низки інших, причому ці явища слідує одне за одним у певній послідовності і спричиняють передбачувані результати. Очевидно, що в разі, якщо як вихідний імпульс використовується фінансовий метод чи фінансовий інструмент, ідеться про фінансовий механізм.

Я.Белінська, вивчаючи валютний механізм, зазначає, що в його дослідженні корисним є використання теорії ігор: "Теорія ігор – це один з підходів до вивчення системи взаємовідносин незалежних агентів у процесі їхньої взаємодії з метою визначення шляхів досягнення конкурентної рівноваги в суспільстві. Він забезпечує методологічну основу для вирішення широкого кола проблем завдяки використанню так званого дерева ігор, яке враховує координацію рішень багатьох економічних агентів. У цій теорії механізм трактується як визначена система узгоджених рішень проблеми, що враховують інтереси великої кількості економічних агентів, кожен з яких володіє приватною інформацією, має власні інтереси та індивідуальне бачення пріоритетів розвитку суспільства. Теорія ігор використовується для розробки механізмів координації економічного розвитку суспільства"⁴¹. На наш погляд, підхід теорії ігор до вивчення економічних процесів можна застосовувати й у дослідженні фінансових механізмів. Я.Белінська зазначає, що теорія ігор довела свою ефективність за розроблення механізмів координації економічного розвитку і монетарної політики окремих економік у процесі формування Європейського валютного союзу; за оцінки переваг і недоліків утворення Китайського економічного простору (Chinese Economic Area, CEA) і валютного союзу між Тайванем,

³⁹ *Бернар И., Колли Ж.-К.* Толковый экономический и финансовый словарь. Французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология: В 2-х т. – Т. II. – М., 1994. – С. 205.

⁴⁰ *Кульман А.* Экономические механизмы. – М., 1993. – С. 15.

⁴¹ *Белінська Я.В.* Валютний механізм і принципи його структурування // Економіка України. – 2006. – № 5. – С. 21.

Китаєм, Гонконгом; за обґрунтування шляхів розв'язання конфлікту політичних цілей за окремих валютних режимів; за узгодження орієнтирів та інструментів грошово-кредитної, фіскальної та валютної політик окремих країн за створення валютного союзу⁴². А розроблені в межах теорії ігор принципи структурування і функціонування валютного механізму – відкритості та прозорості, визначеності, адекватності, використання раціональних стимулів і стратегічної спрямованості – можуть застосовуватися й у практичній діяльності з формування фінансового механізму, що забезпечить його органічне включення до інституційної системи фінансової політики.

Вартим уваги дослідників фінансового механізму нам уявляється також синергетичний підхід. Синергетика як теорія самоорганізації націлена на виявлення і детальне дослідження тих базових моделей, які ґрунтуються, по-перше, на найтиповіших уявленнях щодо властивостей окремих елементів, які складають систему, і по-друге, на законах взаємодії між ними. Синергетика розглядається науковцями як загальна теорія самоорганізації в системах різної природи⁴³. Об'єднуючим елементом у синергетиці є об'єкти дослідження – відкриті складні нелінійні системи з оберненими зв'язками. Обґрунтуванням доцільності синергетичних досліджень є встановлений факт, що кооперація багатьох підсистем певної системи підпорядковується одним принципам незалежно від природи підсистем. Пізнання цих принципів дозволяє по-новому підійти і до проблеми раціонального управління розвитком систем. З позиції синергетики є неприпустимим, наприклад, управління будь-якою системою, і фінансовою зокрема, шляхом "нав'язування" невластивих їй форм організації. Дослідивши систему, потрібно не збільшувати силу управлінського впливу, а посилювати ступінь узгодженості впливу і власних тенденцій системи. Тобто синергетика виходить із того, що складним системам (до яких можна віднести і фінансову) недоцільно "нав'язувати" шляхи розвитку, радше слід зрозуміти, як сприяти тенденціям їх розвитку, яким чином виводити на притаманні їм шляхи.

Отже, сформульовані нами підходи до визначення дефініцій фінансової сфери дозволяють, на наш погляд, систематизувати понятійний апарат, поглибити розуміння теоретичних аспектів цієї сфери діяльності. А адекватна теорія – одна з найважливіших передумов ефективної фінансової політики.

Проведений вище побіжний аналіз теоретичних підвалин дослідження механізмів реалізації фінансової політики показує наявність резервів оптимізації як у теоретичному плані, так і у практичній розбудові трансмісійного механізму фінансової політики.

Подальше вдосконалення фінансового механізму макроекономічного регулювання безпосередньо пов'язане з вибором методологічних підходів до їх розуміння. На наш погляд, вартою уваги дослідників фінансового механізму є відмова від методу системного аналізу на користь синергетичного підходу і підходу теорії ігор.

⁴² Там же.

⁴³ Моделирование экономической динамики: Учеб. пособие. – 2-е изд. – Харьков, 2005. – С. 42–43.